

munkája is inspirálóan hatott rám. Sokáig csak az írásos publikációiból ismertem Andor Józsefet, mígnem 2000 januárjában Erdőtarcán, az IPrA budapesti konferenciájának nemzetközi szervező- és absztraktbíráló bizottsága tagjaiként személyesen megismerkedtünk egymással, és az absztraktok értékelésével eltöltött három nap alatt barátságot kötöttünk. Mivel én akkortájt fiatal anyuka voltam egy négy és egy nyolc éves kislánnyal, Erdőtarcára a férjem és a gyerekeim is elkísértek. A közös étkezések és séták hatására a kislányaim megjegyezték maguknak Andor Józsefet mint a kedves, szakállas pécsi bácsit. Ha később Jóska olyankor keresett telefonon otthon, amikor én nem voltam elérhető, a kislányaim mindig úgy adták át az üzenetet, hogy „Anyá, keresett a kedves, szakállas pécsi bácsi”, amely leírás néhány évvel később kiegészült az *ősz hajú* jelzővel, miután 2010-ben Madridban, az Intercultural Pragmatics Konferencián ismét találkoztak vele. A madridi konferencia a tudományos súlya mellett azért is emlékezetes maradt a számomra, mert Madridban hallottam először Jóska-t a főzészről beszélni: megtudtuk tőle, hogyan készül az igazi paella és milyen az eredeti valenciai paella serpenyő. Személyes találkozásaink mellett Jóska-val rendszeresen beszélünk telefonon szakmai dolgokról és családi történetekről egyaránt. Nagyon megtisztelő számomra, hogy nyomon követi a pályámat, támogat, bátorít. Külön élmény számomra hallani, ahogy megszólít: *Eni, Encsi, Enci*. Kollégáim közül Jóska és Maleczki Márta az, aki becézve fordul hozzám, barátságuk mellett talán ezzel is kifejezve azt, hogy van egy közös dunántúli identitásunk, „fődik vagyunk”. Jóska másik nyelvhasználati szokása, amelyre felfigyeltem, a helyeslő *jajaja*. Nálunk otthon, Celldömölkön, az igenlő *ja* forma legfeljebb egyszer ismétlődik, azaz *jaja*. A pécsiek, így Jóska nyelvhasználatában viszont minimum kétszeri ismétlődés fordul elő, azaz *jajaja*. Ez a nyelvhasználatbeli eltérés azonban semmilyen megértési problémát nem okoz a társalgásainkban.

Kedves Jóska! 70. születésnapod alkalmából szeretettel köszöntelek a Magyar Nyelvtudományi Társaság, a magyar nyelvészközösség, a magam és a családom nevében. Kívánom, hogy a terveid mind megvalósuljanak, majd aztán újabb terveid szülessenek. Nem sürgetve az időt, én türelmesen vární fogom, hogy az eredetileg titkos, de engedelmeddel most nyilvánosságra hozott, megállapodásunknak megfelelően Te köszönts engem a Magyar Nyelvtudományi Társaság ünnepi ülésén a 90. születésnapomon. Isten éltesen erőben, egészségben, jókedvben!

NÉMETH T. ENIKŐ
Szegedi Tudományegyetem

É. Kiss Katalin 70 éves*

Nem könnyű feladat olyasvalakinek az eddigi szakmai életútját röviden méltatni, aki a nyelvtudományban olyan széles körben ismert és elismert, mint ünnepeltünk, É. Kiss Katalin. Tetézi a kihívást, hogy a bemutatandó életmű maga nem egyszerűen tiszteletet parancsolóan kiterjedt, hanem mind a mai napig ugyanolyan iramban bővül és gazdagodik, mint korábban bármikor. Mégis örömmel vállaltam el a megtisztelő feladatot, hogy erre

* Elhangzott a Nyelvtudományi Társaság 2019. június 4-i felolvasó ülésén.

a jeles alkalomra megpróbáljam „kirakósként” összeállítani az évek során személyesen hallott vagy interjúmban olvasott részletekből a Tanárnő pályájának egy olyan képét, amely – reméltem naivan – talán segíthet megérteni, hogy vajon mi formál és mi visz ekkora belső energiákkal előre egy olyan, gyakorlatilag minden számba vehető fronton kivételesen sikeres tudósi és tanári pályát, mint amilyen É. Kiss Kataliné. Végül is – gondoltam – tanulságos volna megtudni, mi lehet a titok. Lássuk, kiderül-e.

É. Kiss Katalin debreceni születésű, ott járt a Zenede épületében lévő Kodály Zoltán Zeneművészeti középiskolába. Mivel igen jól mentek neki az úgynevezett „közismereti” tárgyak, szülei úgy gondolták, a legjobb választás az érettségi után, ha tanárképzésre jelentkezik, mondván: egy nő számára a tanári pálya tűnik a legjobbnak, hiszen dél körül vége a tanításnak, így egész délután foglalkozhat a családjával. Ez a pragmatikus szülői szempont is közrejátszhatott abban, hogy végül a bölcsészkarra iratkozott be, angol–magyar szakra, a debreceni egyetemen. A bölcsészkar tanulóiról elsősorban az irodalom irányába orientálták, de a tudósi pálya egyáltalán nem szerepelt a tervei között. Egri Pétertől, az egyetem angol irodalom professzorától kapott először tudományos feladatot: a Shakespeare-sonettek magyar fordításainak elemzését. Ezt a filológiai elemzést – mely eredetileg diákköri dolgozatnak indult – nem sokkal később, néhány év múlva bölcsész-doktori disszertációként írta meg.

Közben a nyelvészet iránt is élénken érdeklődött – utóbbiban részben édesapja, É. Kiss Sándor példáját követte, aki szintén nyelvész volt: ő nyelvműveléssel, helytörténettel és névtannal foglalkozott. Ebben az időben Debrecenben, az orosz nyelvészeti tanszéken tanított Papp Ferenc, az egyik első magyarországi számítógépes nyelvész. Ő maga köré vonzott egy lelkes fiatalokból álló, a nemzetközi nyelvészet új eredményei iránt érdeklődő kört, akiket a folyó kutatásokba is bevont és konferenciákra is magával vitt.

É. Kiss Katalin ilyen előzmények után jutott ki – szintén Papp Ferenc révén – 1975–76-ban Montréalba kezdő kutatóként egy évre. Itt ismerte meg alaposabban a chomskyánus generatív nyelvelméletet. Elsősorban David Lightfoot szemináriuma segítette elsajátítania a generatív nyelvészet gondolkodásmódját, módszertanát. Ennek a nyelvészeti kutatási paradigmának az egyik fő törekvése az ember mentális grammatikájának algoritmizálás útján történő modellezése. Miután abból a hipotézisből indul ki, hogy a különböző nyelvek – még az egymással semmilyen areális kapcsolatban vagy történeti rokonságban nem állók is – ugyanannak a specifikusan emberi nyelvi képességnek a megnyilvánulásai, és a látszólagos komplexitásuk és változatosságuk mögött ugyanazon alapelvek, viszonyok és műveletek húzódnak meg, ezért e nyelvelmélet szempontjából bármely nyelv grammatikai szabályszerűségeinek tanulmányozása, bármely két nyelv összevetése ebbe a közös mögöttes rendszerbe enged betekintést. A Tanárnőt idézve egyik interjújából, a nyelvi jelenségek elemzése – feltehetőleg KUHN metaforájának értelmében véve – „egyfajta r e j t v é n y f e j t é s, éppen ezért nagyon izgalmas és nagyon szórakoztató”.

Ugyan a generatív nyelvelmélet a hetvenes évekre sokak szemében meggyőző új eredményeket ért el az angol, majd egyre több más indoeurópai nyelv szerkezetének kutatásában, még nyitott kérdésnek számított, hogy a modell akkori szabályrendszere alkalmazható-e az olyan szabad szórendű nyelvekre, mint a magyar, s ha igen, hogyan. É. Kiss Katalin nagy lelkesedéssel, és nem kisebb eredményességgel fogott ennek a kérdésnek a vizsgálatába. Kimutatta, hogy a látszólag szabad szórendű magyar mondat ige előtti részének felépítését igen szigorú szabályok határozzák meg, de ezek a szabályok nem elsősor-

ban a nyelvtani szerepekre, hanem sokkal inkább a diskurzusbeli funkciókra érzékenyek – melyeket azonban ugyanolyan szigorúsággal vesznek figyelembe, mint a kötött szórendű nyelvek szórendi szabályai a nyelvtani szerepeket. A Tanárnő munkájából kirajzolódó kép szerint legalább egy szempontból bizonyosan igaz az a mítosz, hogy a magyar kivételes nyelv: annyiban tudniillik, hogy – a máig részletekbe menően feltárt nyelvek közül – a legszisztematikusabban a magyarban felel meg a hangzó mondatszerkezet a mondatjelentés logikai szerkezetének. Nyelvészettörténeti szempontból is jelentőséggel bír Tanárnőnek az a felismerése, hogy voltaképpen ennek a szabályrendszernek a legfontosabb alapelemeire világított rá BRASSAI SÁMUEL már a 19. század közepén. Akkoriban azonban ezek a gondolatok túlságosan újnak számítottak, és nem illeszkedtek kellőképpen a korabeli nyelvészeti közgondolkodásba – így BRASSAI elmélete hamar feledésbe merült. BRASSAI vonatkozó nézeteit É. Kiss Katalin fedezte fel újra a generatív nyelvtudomány számára.

Az általa a magyarra kidolgozott generatív elemzést a szakma kiterjesztette más nyelvekre is. A generatív nyelvészetben a szintaktikai topikalizáció és fókuszálás jelenségkörét a mai napig ebben, az őáltala lefektetett fogalomkörben: a „diskurzus-konfigurációsság” fogalomkörében tárgyalják.

Bár maga a generatív elméleti keret, amelyben dolgozik, folyamatosan fejlődik, módosul, É. Kiss Katalin számos területen alkotott maradandót. Azt lehet mondani, hogy gyakorlatilag nincs olyan területe a magyar grammatikának, amellyel ne foglalkozott volna. Némely témához, ha úgy érezte, hogy a fejlődő elméleti keret, illetve az újabb nemzetközi és magyar kutatási eredmények azt új megvilágításba helyezik és hozzájárulhatnak annak jobb megértéséhez, pályája során több ízben is visszatért. Egyebek mellett ilyen a topik és a fókusz szintaxisának, pragmatikájának és hangsúlyozásának jelenségköre, az ige utáni szabad szórend témája, a mondattagadás és a logikai hatókör szintaktikai kifejeződésének problémája, az igezők elemzése, az egyeztetés, és a birtokos szerkezet.

A magyar nyelv szintaxisáról több alkalommal írt kiterjedt hatással bíró összefoglaló műveket is, melyek nem csak egyetemi kurzusok tananyagaként használatosak a mai napig, hanem egyben alpműveknek is számítanak a magyar mondattan kutatásában. A magyar nyelv grammatikájának kutatását többek között azért tartja izgalmasnak, mert számos olyan jelenség, amely az indoeurópai nyelvek többségében rejtve marad, a magyar nyelvben jobban tetten érhető, megfigyelhető. Ennek egyik kiemelkedő példája legnagyobb idézettségű – és valóban talán legnagyobb hatású – közleménye, nevezetesen az 1998-ban a *Language* folyóirat hasábjain megjelent *Identificational focus and information focus* című cikke. Ebben a cikkben a magyar nyelv példáján keresztül – majd azt más nyelvekre is kiterjesztve – meggyőzően érvel amellett, hogy a szakirodalomban a *fókusz* terminussal illetett fogalom valójában több, egymástól jelentősen eltérő szintaktikai és jelentéstani jelenséget takar. Meg kell különböztetnünk ugyanis a fókuszt mint új információt (ezt nevezi a tanulmányban *információs fókusz*-nak) a fókusztól mint azonosítást végző logikai állítmánytól (ezt nevezi *azonosító fókusz*-nak). Ez a cikk az elmúlt húsz évben sztenderd referenciaponttá vált a fókusz lehetséges szemantikai-pragmatikai használatának leírásában a világ legkülönbözőbb nyelveiben.

É. Kiss Katalin érdeklődése és munkássága nemcsak ez utóbbi értelemben terjed túl a szorosan vett szinkrón magyar mondatanon. A generatív nyelvelmélet szempontjából jelentős, eredeti empirikus felfedezéseket tett az angolban is, gyakran szintén a magyar nyelv példáján keresztül engedve bepillantást az angol nyelv rendszerének addig feltáratlan

zugaiba. Két éve zárult egy projektuma, amely a számneves, illetve kvantoros főnévi kifejezések értelmezését vizsgálta az anyanyelvelsajátításban, pszicholingvisztikai módszerekkel. Ezzel párhuzamosan az utóbbi években vezetett más projektjeiben a magyar történeti mondattant újította meg azáltal, hogy a generatív személetet és elemzési módszert alkalmazta az ómagyar mondatszerkezetekre is. Ennek keretében vizsgálta az ómagyarban fellelhető jeleit a magyar szórendtípológiai változásának is, melynek során a tárgy–ige alapszórendű finnugor nyelvből ige–tárgy alapszórendű, diskurzus-konfigurációs nyelvvé változott. A magyar történeti mondattani vizsgálódásai organikus módon vezették É. Kiss Katalin kutatásait a magyarral rokon finnugor nyelvek mondattanának irányába. Ezzel pedig már a jelenhez érkezünk el: Tanárnő az idei évtől kezdve ugyanis egy ötéves összehasonlító finnugor mondattani Élvi vonal projektet vezet a Nyelvtudományi Intézetben.

É. Kiss Katalin a rá nagy hatást gyakorló montreali tanulmányútját követően is számos alkalommal kapott külföldön hosszabb-rövidebb időre szóló ösztöndíjakat és más kutatói-oktatói megbízásokat. Montréal után tíz évvel, 1985–86-ban Sloan-ösztöndíjjal töltött az MIT-n, Chomsky tanszékén hét hónapot. 1992–93-ban Mellon-ösztöndíjként a Stanford Egyetemen volt egy évig vendégkutató. 1988-ban a Stuttgarti Egyetem, majd 2006-ban a Potsdami Egyetem vendégtanára volt. Összes betöltött funkcióját, tudós társasági tagságát, szakmai elismerését és díját itt nincs mód egyenként sorra venni. Hogy csak a főbb díjakat említsük: megkapta a Gombocz Zoltán-díjat (1985), a New Europe díjat (Princeton, 1994), a Palladium díjat (2004), a Széchenyi-díjat (2011), a Prima Primissima Díjat (2015) és a legrangosabb hazai tudományos elismerést, a tavalyelőtt neki ítelt Bolyai-díjat (2017). Az utóbbi azért is kiemelkedő díja pályájának, mert ő az első nyelvész, és egyszersmind az első női kutató is, akinek ezt a magas elismerést odaítélték.

Hadd szóljak most pár szót É. Kiss Katalinról, az egyetemi tanárról. Oktatói pályáját még Debrecenben kezdte. A bölcsészdoktori disszertációjának védésekor már a Kossuth Lajos Tudományegyetem angol tanszékén tanított – előbb tanársegédként, majd adjunktusként. 1979-ben átment az ELTE bölcsészkarára, ahol 1986-ig oktatott. Ekkor csatlakozott az MTA Nyelvtudományi Intézetének szakmai közösségéhez, amelyben – és amelyért, különös tekintettel a fiatal kutatókra – azóta is töretlenül dolgozik. Itt a kilencvenes évektől kezdve az ELTE kihelyezett Elméleti Nyelvészet szakján és doktori programjában tartott órákat. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemre 2007-ben került. Itt tanszékvezető lett, és a Nyelvtudományi Doktori Iskola vezetője. A doktori iskola és a nyelvészeti doktori képzés az ő vezetésével nyerte el a mai formáját. Az iskolában a figyelme nem csak saját témavezetettjeire terjed ki: minden látókörébe kerülő hallgató előmenetelét követi és egyengeti. A Pázmányon töltött tizenkét éve alatt az OTDK-n hét dobogós helyezett és két különdíjas hallgató témavezetője volt – amiért Mestertanár Aranyérmert kapott. Végzett doktoranduszai közül van, aki már a Nyelvtudományi Intézetben dolgozik, és van, aki a Pázmány oktatója.

É. Kiss Katalin azonban nem csak egyetemi szinten fordít kiemelt figyelmet a tehetséggondozásra. Társalapítója a Nyilas Misi Tehetségtámogató Egyesületnek, amely a határon túli diákok tehetséggondozását segíti. 2003-ban indították el a programot közösen Péntek Jánossal, az MTA kolozsvári külső tagjával. Az egyesület egy sikeres középiskolai ösztöndíjrendszert működtet, amely arra ösztönzi a rászoruló tehetséges romániai és kárpátaljai magyar gyerekeket, hogy érettségit szerezzenek valamely magyar tannyelvű középiskolában. Az egyesület támogatói nemrég létrehoztak egy újabb programot is: a Barátság Programot, amely a felsőoktatásba bekerülő diákok támogatására nyújt lehetőséget.

Mindezek alapján most, laudációm végéhez közeledve, milyen választ adhatnék arra a kiinduló kérdésre, hogy mi vitte és viszi a mai napig előre ünnepeltünket a pályán, és hogy honnan ez a kifogyhatatlan lendület és energia, amivel a legkülönbözőbb területeken a sikereket eléri. Biztos, hogy számít a fiatalkori családi háttér és a szülői indíttatás. Tagadhatatlanul fontos szerepet játszottak az olyan támogató és inspiráló tanárok, mint Egri Péter, Papp Ferenc, vagy éppen David Lightfoot. Nagy lökést jelenthettek kezdetben a tengerentúli tanulmányutak és a nyugati kollégák támogató hozzáállása a keleti blokk új szempontokat behozó generativistáihoz. Rengeteg intellektuális muníciót adhatott magának a generatív nyelvelméletnek az újdonsága, és hogy a generatív elmélet alapjáról közelítve mennyi új tény, és az emberi nyelvi képességet általában, univerzálisan jellemző összefüggést lehet felfedezni a nyelvekben. Stimuláló lehetett részt venni a kiemelkedő színvonalú hazai nyelvész közösség szakmai vitáiban, együtt dolgozni az intézeti kollégákkal és tanítványokkal. Újra és újra megújuló motivációt teremthettek maguk az elért szakmai sikerek, a jelenségek megértésének fokozatos elmélyülése, és nem utolsósorban a szakmai díjak, elismerések is. Lelkesítő oktatói, témavezetői sikerélményeket adhattak a felfedezett tehetséges hallgatók és a nyelvészeti pályán elindított tanítványok. Sok örömet és biztos érzelmi háttérrel nyújthatott az itt eddig nem említett családi kör, nem utolsósorban a felnevelt három – ma már felnőtt – gyermek.

Valószínűleg ez mind szerepet játszott, és játszik ma is. Mégis egyértelműnek tűnik: a felsoroltak még így együttesen sem adnak – még közelítőleg sem – magyarázatot erre a kivételes pályáivra, a kutatóként és oktatóként elért sikerekre, a folytonos, nem szünő megújulási képességre. Attól tartok, maga a titok továbbra is megfejtetlen marad.

És talán jobb is így. Ez a titok számunkra, É. Kiss Katalin legközelebbi kollégái számára egyben inspiráció is. Szerencsére van továbbra is lehetőségünk legalább néhány dolgot közvetlenül ellesni, eltanulni tőle a mindennapokban. Ezt kívánom magunknak.

Neki pedig – nos, neki pedig kívánok további sikeres, szellemi izgalmakban bővelkedő, és mindannyiunk számára tanulságos *r e j t v é n y f e j t é s t!* Isten éltesse!

SURÁNYI BALÁZS
MTA Nyelvtudományi Intézet
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK

Perneszy András levelei a 16. századból

1. Közleményemben Osztopáni Perneszy Andrásnak a 16. század második felében keletkezett négy levelét teszem közzé. – Perneszy András somogyi középnemesi család tagja volt. Életének korai időszakáról keveset tudunk. 1550-től 1559-ig a Zrínyi családnál szolgált, ahol számos ütközetben vett részt a törökök ellen, sőt 1551-ben rövid időre fogságba is került (NAGY 1862: 521). 1562-től alispáni rangot kapott, s fokozatosan egyre jelentősebb szerepet töltött be a Dél-Dunántúl közigazgatásában. 1564-től Batthyány (I.) Ferenc familiárisa, majd annak halála után a bán özvegyének, Svetkovics Katalinnak servitora lett. 1577-től Julius Salm von Neuburg szolgálatába szegődött, előbb Felső-, majd